

**Lect. univ. dr. Gina Luminița Scarlat,
Facultatea de Istorie, Filosofie și Teologie,
Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați**

PRINCIPII DE HERMENEUTICĂ BIBLICĂ LA SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL

Abstract: *St. Maximus the Confessor excelled in four interpretative directions of the Orthodox theology: biblical, dogmatic, spiritual and liturgical. Better known as a dogmatist involved in Christological disputes since the beginning of the sixth century, St. Maximus is less studied in terms of his contribution to the history of Eastern biblical hermeneutics. The research studies of his exegetical work are reduced numerically compared to those that emphasize his quality as a dogmatic, philocalic and liturgical theologian. And this may be due to the fact that St. Maximus the Confessor has not fully commented on any Old or New Testament book.*

In this study, the emphasis is on highlighting the hermeneutic principles used by St. Maximus especially in the works of biblical exegesis.

Keywords: *hermeneutics, spirituality, theory, multiple meanings, open interpretation.*

Sfântul Maxim Mărturisitorul (580 – † 662) este remarcabil în hermeneutica teologică pentru gândirea sa dogmatico-spirituală, disertațiile concentrate, deschiderea față de interpretările multiple și spiritul de sinteză și asimilare creatoare a tradiției patristice anterioare. Alături de scrierile dogmatice, spirituale și de mistagogie liturgică, lucrările de exegeză biblică ocupă un loc important în opera sa. Nu a comentat integral nicio carte biblică, preocupările lui fundamentale fiind de ordin dogmatic și duhovnicesc. Scrierile de exegeză biblică, alcătuite sub formă de *întrebări și răspunsuri* [έρωτ-αποκρίσεις] și de *tratat*, din care se pot cunoaște metoda și principiile sale hermeneutice, sunt următoarele:

1. *Chestiuni și răspunsuri și întrebări și receptări ale diferitelor capete dificile*, alcătuite cu aproximație între anii 625-626¹;

2. *Interpretare la Psalmul 59*, compusă cu aproximație în anul 625/626²;

3. *Interpretare la Rugăciunea „Tatăl nostru”*, realizată cu aproximație între 628-630³;

4. *Către Talasie precuviosul părinte și egumen, despre diferite dificultăți ale Dumnezeieștii Scripturi*, elaborate cu aproximație între anii 630-633/4⁴;

Către avocatul Theopempt, care a întrebat despre judecătorul nedrept și despre Dacă cineva te lovește pe obrazul drept și despre Nu

1. SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, ΠΕΥΣΕΙΣ, ΚΑΙ ΑΠΟΚΡΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΚΛΟΓΑΙ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ ΑΠΟΡΟΥΜΕΝΩΝ, PG 90, 785C-856B; MAXIMI CONFESSORIS, *Quaestiones et dubia*, CCSG 10, edidit José H. Declerck, Turnhout, Brepols, Leuven University Press, 1982, pp. 3-136, 137-171; ed. rom., *Întrebări și nedumeriri*, trad. Laura Enache, în col. *Viața în Hristos. Pagini de filocalie*, nr. 1, Editura Doxologia, Iași, 2012, pp. 69-233; 234-266; J.-C. LARCHET, *Sfântul Maxim Mărturisitorul. O introducere*, trad. rom. Marinela Bojin, Editura Doxologia, Iași, 2013, p. 126; V. GRUMEL, „Maxime de Chrysopolis ou Maxime le Confesseur (Saint), *Dictionnaire de Théologie Catholique*, A. Vacant, E. Mangenot, É. Amann, Tome X, 1, Paris VI, 1928, col. 450.

2. SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΕΙΣ ΤΟΝ ΝΘ΄ ΨΑΛΜΟΝ, PG 90, 856C-872B; MAXIMI CONFESSORIS, *Exposition in psalmum LIX. Expositio Orationis Dominicae*, CCSG 23, edidit Peter Van Deun, Turnhout, Brepols, Leuven University Press, 1991, pp. 3-22; SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, „Comentariu la Psalmul 59”, trad. rom., pr. Marcel Hancheș, în rev. *Altarul Banatului* (2003), nr. 10-12, pp. 93-103; J.-C. LARCHET, *Sfântul Maxim Mărturisitorul. O introducere*, pp. 78-79.

3. SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΡΟΣΕΥΧΗΝ ΤΟΥ „ΠΑΤΕΡ ΗΜΩΝ”, ΠΡΟΣ ΕΝΑ ΦΙΛΟΧΡΙΣΤΟΝ. ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΣΥΝΤΟΜΟΣ, PG 90, 872C-909A; MAXIMI CONFESSORIS, *Exposition in Psalmum LIX. Expositio Orationis Dominicae*, CCSG 23, pp. 27-73; SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Explicație la Rugăciunea Domnească*, trad. rom. pr. Dumitru Stăniloae, în *Filocalia* vol. II, Editura Humanitas, București, 1999, pp. 11-13; J.-C. LARCHET, *Sfântul Maxim Mărturisitorul. O introducere*, pp. 80-83.

4. SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, ΠΡΟΣ ΘΑΛΑΣΣΙΟΝ ΤΟΝ ΟΣΙΩΤΑΤΟΝ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΝ ΚΑΙ ΗΓΟΥΜΕΝΟΝ ΠΕΡΙ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΑΠΟΡΩΝ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΓΡΑΦΗΣ, PG 90, 244-785B; MAXIMI CONFESSORIS, *Quaestiones ad Thalassium I-LV*, I, CCSG 7, ediderunt Carl Laga et Carlos Steel, Turnhout, Brepols, Leuven University Press, 1980, pp. 3-539; SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Despre diferite locuri grele din Dumnezeiasca Scriptură (Răspunsuri către Talasie)*, trad. rom. pr. Dumitru Stăniloae, în *Filocalia*, vol. III, Editura Humanitas, București, 1999, pp. 23-417; J.-C. LARCHET, *Sfântul Maxim Mărturisitorul. O introducere*, pp. 117-124, 127.

Mă atinge, pentru că nu M-am înălțat la Tatăl [Πρὸς Θεόπεμτον Σχολαστικόν, ἐρωτήσαντα περὶ «τοῦ κριτοῦ τῆς ἀδικίας» καὶ τοῦ «Ἐάν τις σε ῥαπίση ἐπὶ τὴν δεξιαν σιαγόνα» καὶ τοῦ «Μή μου ἄπτου, οὐπω γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν Πετέρα», PG 90, 1393-1400], scrisă cu aproximație între anii 630-634⁵.

În aceste scrieri exegetice se observă principiile care l-au călăuzit pe Sfântul Maxim în înțelegerea și explicarea semnificațiilor textelor revelate și conexiunile pe care le face între mesajele lor și temele majore ale Spiritualității ortodoxe. Interpretarea biblică maximiană este caracterizată de reflecția teologică relațională, pluridimensională, fundamentată pe referințe variate.

Metoda hermeneutică a Sfântului Maxim Mărturisitorul captivează datorită preocupării lui față de explorarea semantică și deschiderea față de interpretări alternative. Expresie a asimilării în proporții diferite a principiilor interpretative din toate direcțiile exegetice, în mod unitar, are ca trăsătură dominantă maniera alexandrină de citire și explicare a textelor biblice. În *Chestiuni și răspunsuri*, deși Sfântul Maxim valorifică exegeza intrascripturistică, postapostolică, capadociană și antiohiană, cea mai sonoră voce este cea a tradiției alexandrine⁶. Același lucru se poate spune despre răspunsurile trimise egumenului Thalasia și exegezele biblice din comentariile la textele patristice trimise Arhiepiscopului Ioan al Cyzicului. Deschiderea hermeneutică atenuază șocul produs de perspectiva alegorică care convertește sensul istoric și anihilează litera. Sensul anagogic transmite ideea însușirii, la nivel personal, a calităților persoanelor exemplare, fără a le anula istoricitatea [CCSG 10, 2, 3]. Semnificațiile multiple sunt asemenea unei oferte generoase pe care comentatorul o prezintă în vederea nutririi duhovnicești a lectorului cu înțelesuri menite să-i lumineze sufletul.

Sfântul Maxim continuă modul de înțelegere a Sfintei Scripturi ca mijloc de nutriție și luminare a sufletului proprie hermeneuticii biblice patristice de tip spiritual. Influența lui Origen și a lui Evagrie se observă nu doar la nivelul metodei de interpretare a textelor biblice, ci și în privința concepției despre unitatea de semnificație a Sfintei Scrip-

5. J.-C. LARCHET, *Sfântul Maxim Mărturisitorul. O introducere*, pp. 124-125.

6. MAXIMI CONFESSORIS, *Quaestiones et dubia*, CCSG 10, pp. 8-9, 40-42, 45, 87.

turi⁷. Metamorfozele literalității biblice sunt determinate de categoria textului biblic, tradiția interpretativă și limbajele semantice la care se raportează comentatorul.

Textele biblice, vechi-testamentare și neo-testamentare sunt analizate în funcție de termenii și expresiile cu potențial semantic diferit de sensul lor denotativ. Prima categorie de texte este tradusă prin semnificații hristologice [CCSG 10, 1, 11, 15] și spirituale [CCSG 10, 9; PG 90, 17, 304B-305C; 26, 341A-349C]. Distincția stabilită de Sfântul Maxim între *legea scrisă* [νόμος γραπτὸς] și *legea harului* [νόμος χάριτος] este determinantă în privința înțelegerii interpretării Legii vechi din perspectivă hristologică. Întrucât ambele legi își au originea în Hristos, cea dintâi, înțeală duhovnicește, își găsește ținta și împlinirea în Hristos și în legea duhovnicească a harului pe care a adus-o prin Întruparea Sa [PG 90, 18., 308A; 19., 308B-C]. Tipologia este întrebuințată și pentru interpretări hristologice [CCSG 10, 32, 33], dar și pentru generalizarea unui caracter uman [CCSG 10, 32]. În cazul textelor și frazele neo-testamentare se observă explicații spirituale [CCSG 10, 4; PG 90, 3, 273A-276A; 39, 392B-393B; 40, 396A-400D] și aprofundări literale [CCSG 10, 21, 42, 75; PG 90, 4, 276B-277B; 7, 284A-D; 10.] și dogmatice [PG 90, 8, 285A; 9, 285B-D; 15, 297B-300A]. Echivalările semantice sunt favorizate de caracterul teologic al corpusului biblic revelat și de referențialitatea stabilită de comentator.

Tradițiile interpretative valorificate sunt cea alexandrină, capodociană și palestiniană. Structuri fundamentale din hermeneutica evagriană sunt preluate și integrate de Sfântul Maxim în diferite contexte exegetice, biblice și patristice [*logos – tropos; pronie – judecată; poftă – mânia*]. Exegezele biblice, de factură spirituală, ale Sfântului Grigorie Teologul sunt preluate, dezvoltate [CCSG 10, 9] și, în unele situații, extinse la versete a căror explicare nu a fost solicitată, dar care contribuie la înțelegerea contextului din care fac parte [CCSG 10, 48]. Exegeza hristologică a Sfântului Irineu al Lyonului la un context biblic vechi-testamentar completată cu două referințe hermeneutice biblice

7. Jean KIRCHMEYER, 1. Maxime le Confesseur, în „Écriture Sainte et la vie spirituelle”, II. Écriture et la vie spirituelle dans la tradition, F. Dans l’Église Orientale, *DSp* IV.1, col. 242-243.

care o susțin [55.], și interpretarea literală a Sfântului Ioan Gură de Aur la o *contradicție* [διαφωνία] sesizată de solicitant între două versete biblice [FAp 9, 7 – 21, 40, 22, 9] denotă prețuirea de care s-au bucurat acești exegeți în ochii Sfântului Maxim Mărturisitorul [CCSG 10, 119]. Există contexte exegetice în care comentatorii la care se referă nu sunt nominalizați, ci menționați generic prin *unii* [τινες, PG 90, 7., 284B; 38., 389A].

Cercetarea procesului hermeneutic al textelor biblice întreprinsă de Sfântul Maxim atrage atenția cu privire la caracterul special al investigațiilor lor, în calitate de texte inspirate de Dumnezeu. Mai elaborată decât cea prezentată de Sfântul Chiril al Alexandriei, ea poate fi pusă în legătură cu preocuparea Sfântului Maxim pentru găsirea celei mai potrivite metode de a explica textele biblice. Procesul hermeneutic este descris ca un act spiritual. Prin urmare, și metoda de cercetare a textelor biblice este fundamentată pe o înțelegere duhovnicească a lor. Considerațiile în acest sens din comentariile la aporiile biblice sesizate de egumenul Thalasia exprimă aproape axiomatic maniera în care ar trebui înțelese cuvintele Sfintei Scripturi. După parcurgerea nivelului practic al vieții duhovnicești, prin care se ajunge la despățimire, *oceanul nesfârșit al cuvintelor Duhului* [τῶν λογίων τοῦ πνεύματος] se străbate cu știință [μετ' ἐπιστήμης κατὰ νοῦν εὐτόνως], cercetându-se *cu duhul cele ale Duhului* [ἐρευνᾷς μετὰ τοῦ πνεύματος τὰ τοῦ Πνεύματος, PG 90, 245B]. Calitățile cercetătorului cuvintelor biblice au un rol fundamental în hermeneutica maximiană. Despățimirea și știința sunt condițiile pe care hermeneutul trebuie să le îndeplinească, deoarece sunt căile spirituale prin care mintea se luminează și poate percepe cu acuratețe semnificațiile dumnezeiești ale textelor revelate. Rugăciunea este o cale spirituală la care comentatorul apelează, în cazuri dificile, pentru a primi de la Dumnezeu puterea de a înțelege Scriptura *duhovnicește* [νοηθῆναι πνευματικῶς, PG 90, 38., 389B] sau pentru a i se descoperi [ἀποκάλυψιν] semnificațiile ei de adâncime [PG 90, 48., 433A-B; PG 90, 873D]. Revelarea *frumuseții celor înțelese* [τὸ κάλλος τῶν νοουμένων] prin înlăturarea *grosimii învelișurilor* [ἐπικαλυμμάτων παχύτητα] este un reflex al exegezei alexandrine însușite de comentator [PG 90, 48. 433A]. Relația dintre hermeneutică și rugăciune poate fi pusă în relație cu afirmația comentatorului

conform căreia Logosul dumnezeiesc este sursa *înțeleșurilor Scripturii* [cf., PG 90, 41., 405A; 55., 536D].

Cunoașterea *intenției Sfintei Scripturi* [τὸ βούλημα, PG 90, 4. 277A] și a particularităților ei de exprimare [ἔθος, PG 90, 7. 284A; τὸ εἶδος, 44., 416] sunt trăsături ale hermeneuticii biblice maximiene în funcție de care este ales vocabularul explicativ.

Limbajele semantice sunt cheia hermeneuticii maximiene. Ele sunt de mai multe feluri: dogmatic, spiritual, moral și pornesc de la premiza că textele biblice supuse explicării conțin cuvinte cu valoare de simbol, încărcate cu semnificații profetice. Acestea sunt numele proprii [CCSG 10, 15, 20, 25, 49 «κατὰ τὴν τοῦ ὀνόματος ἐρμηνείαν»; PG 90, 27., 357B; 48., 441B, D; 49., 448C-449A] și, în funcție de receptivitatea comentatorului, substantive comune [CCSG 10, 16; PG 90, 30., 369A; 39., 392B-D] și gesturi [CCSG 10, 1]. Numele proprii sunt traduse prin interpretarea spirituală în semnificații diferite. Semnificațiile teologice au la bază sensuri despre însușirile lui Dumnezeu implicate în numele ebraic [Iezechia – *puterea lui Dumnezeu*; Isaia – *ridicarea lui Dumnezeu*, PG 90, 50, 468C] și tipologia în cazul celor hristologice [David – *Hristos*, PG 90, 53, 501A;], iar cele antropologice și din sfera vieții duhovnicești, sensurile implicate în etimologia numelui propriu [Ahaz – *forță*; PG 90, 50., 468C; Iuda – *mărturisire*, PG 90, 52., 493A]. *Înțelesul alegoric* este menționat într-un context în care un toponim (*Ierusalimul*) este interpretat spiritual pe baza etimologiei lui [ἀλληγορικῶς, PG 90, 52., 493A]. Ca regulă a întrebuițării alegoriei, Sfântul Maxim invocă Tradiția [cf., PG 90, 38., 389A]. Selecția cuvintelor și expresiilor cu potențial semantic variat este stabilită pe baza analogiilor pe care comentatorul le poate stabili cu limbajul în care le transpune. Semnificațiile spirituale sunt concepte și idei proprii vocabularului vieții duhovnicești [PG 90, 3., 273A-276A; 39., 392B-393B; 40., 396A-400D; 52., 493A]. Întrebuițarea lor în mai multe contexte exegetice exprimă tendința interpretării lor după un tipar hermeneutic ales de comentator.

În două viziuni avute de Sfântul Proroc Zaharia [Zaharia 4, 2-3; 5, 1-4], Sfântul Maxim identifică substantive comune și verbe cu valoare simbolică și profetică. Interpretările maximiene diferă de cele biblice revelate, prima viziune fiind explicată din perspectivă hristologi-

că [Zaharia 5, 1-4, PG 90, 62., 648A-661A], iar a doua din perspectivă eclesiologică creștină, comparată în raport cu lăcașul de cult vechi-testamentar [Zaharia 4, 2-3, PG 60, 63., 665B]. Ambele interpretări de tip spiritual sunt argumentate prin referențialitatea biblică stabilită de comentator în vedere evidențierii celor mai înalte semnificații.

Variabilitatea semnificațiilor numelor proprii care influențează interpretările depinde de modul traducerii etimologice din limba ebraică [Zorobabel – ebr., după pronunție: *sămânța tulburării, răsăritul tulburării*; după compoziție: *răsărit în tulburare, răsăritul din împreștiere*; după cuvântul unic: *odihnă*, PG 90., 54., 508D-509A; semnificație analogică: *mintea activă*/ ὁ πρακτικὸς νοῦς, cf., PG 90, 56., 581B; Veniamin – ebr.: *plânsul sau suspinul mamei, îndrumarea mamei, fiul dreptei, zidirea poporului*, cf., PG 90, 56, 577B]. În funcție de contextul exegetic, semnificația stabilă a unui nume propriu este folosită ca punct de plecare pentru interpretări diferite [Iuda – etim. *mărturisire: filosofie lucrătoare* (PG 90, 52., 493A) și *modurile mărturisirii* (PG 56, 578A-B)].

Sfântul Maxim teoretizează principiul interpretării duhovnicești a Sfintei Scripturi pe baza traducerii numelor în mai multe contexte exegetice. Acest principiu hermeneutic favorizează în viziunea sa perspectiva hristologică a citirii Sfintei Scripturi: „Dar cel ce vrea să înțeleagă Sfânta Scriptură în lumina cunoștinței lui Hristos ca referindu-se la suflet, trebuie să se exercite cu toată sârguința și în tălmăcirea numelor [τῶν ὀνομάτων τὴν ἐρμηνείαν] care pot să lămurească tot înțelesul celor scrise”⁸. Răspunsul la întrebarea 64 este magistral în privința acestei teoretizări, în el aflându-se și principiile interpretărilor multiple [PG 90, 64., 693B-]. Teoria concentrată în prologul răspunsului este una din cheile înțelegerii hermeneuticii sale:

„Nimic din ce se scrie în Scriptură despre persoane sau locuri, sau timpuri, sau alte lucruri însuflețite sau neînsuflețite, sensibile sau spirituale nu trebuie să înțelegem totdeauna în același fel [κατὰ τὸν αὐτὸν αἰεὶ νοούμενον τρόπον], dacă vrem să nu se producă un dezacord între istorie și înțelesul spiritual al locului. De aceea, cel ce vrea să afle fără

8. SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, ΠΡΟΣ ΘΑΛΑΣΣΙΟΝ ΤΟΝ ΟΣΙΩΤΑΤΟΝ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΝ ΚΑΙ ΗΓΟΥΜΕΝΟΝ ΠΕΡΙ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΑΠΟΡΩΝ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΓΡΑΦΗΣ, PG 90, 50., 465D; SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Despre diferite locuri grele din Dumnezeiasca Scriptură (Răspunsuri către Talasie)*, p. 194.

greșeală sensul dumnezeiesc al Scripturii trebuie să ia fiecare dintre lucrurile înșirate de fiecare dată în alt înțeles, după deosebirile întâmplărilor petrecute sau povestite, dându-i potrivit cu locul și cu timpul tâlcuirea cuvenită. Căci orice nume notat în Scriptură are multe înțelesuri [πολύσημον], după diferitele etimologii posibile ale [κατὰ τὴν δύναμιν] cuvântului ebraic⁹.

Comentariile bazate pe traducerea semantică a mesajelor textelor biblice în alte limbaje explicative, deși abundă în scrierile exegetice maximiene, nu sunt exclusive. Sfântul Maxim utilizează și explicația literală a textelor biblice în acord perfect cu intenția textului și contextul istoric despre care dă mărturie [CCSG 10, 6; 7].

Explicațiile succesive pe nivele semantice diferite pun în lumină diferența și compatibilitatea în același timp a semnificațiilor sesizate. Explicarea literală [κατὰ τὸ γράμμα] urmată de cea anagogică [κατὰ δὲ τὸν τῆς ἀναγωγῆς τρόπον] sau de înțelegerea contemplativă [κατὰ δὲ τὴν πνευματικὴν θεωρίαν] reflectă flexibilitatea hermeneutică a comentatorului și capacitatea lui de a observa potențialul interpretativ al textului cercetat [cf., CCSG 10, 8, 28, 38, 78, 119].

Preferința pentru interpretarea duhovnicească a chestiunilor biblice, diferite prin complexitate, este justificată din mai multe considerente:

– sensul duhovnicesc al istoriei este unul actual și viu [PG 90, 17., 304B], iar interpretarea duhovnicească oferă posibilitatea actualizării și raportării la fiecare persoană a sensurilor concrete, istorice. Această concepție este redată prin axioma: „Căci totdeauna ceea ce e trecut pentru istorie, prin contemplație este prezent, în chip tainic”¹⁰. Ea exprimă finalitatea duhovnicească a exegezei biblice¹¹: asimilarea prin minte

9. SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, ΠΡΟΣ ΘΑΛΑΣΣΙΟΝ..., PG 90, 64., 693B-C; SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Despre diferite locuri grele din Dumnezeiasca Scriptură (Răspunsuri către Talasie)*, pp. 355-356.

10. SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, ΠΡΟΣ ΘΑΛΑΣΣΙΟΝ..., PG 90, 449C: Αἰὲ γὰρ τὸ διὰ τῆς ἱστορίας παρελθὸν, ὡς παρὸν μυστικῶς διὰ τῆς θεωρίας ἐνέστηκε; v. SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Despre diferite locuri grele din Dumnezeiasca Scriptură (Răspunsuri către Talasie)*, FR 3, p. 181. Această idee este exprimată nuanțat în PG 90, 50., 465B; 52., 497A-B.

11. SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, ΠΡΟΣ ΘΑΛΑΣΣΙΟΝ..., PG 90, 497A-B; SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Despre diferite locuri grele din Dumnezeiasca Scriptură*

a întregii Scripturi, dacă se poate, pentru luminarea ei cu înțeleșurile dumnezeiești revelate și utilizarea trupului ca instrument rațional al virtuții [PG 90, 52., 492A-B];

– oferă posibilitatea înțelegerii nelimitării cuvântului Sfintei Scripturi prin înțeleșurile lui înalte [κατὰ τὸ πνεῦμα], în timp ce după literă [κατὰ τὸ γράμμα], ca expresie a istoricității, este limitat în timp [PG 90, 50., 465B];

– este o cale de cunoaștere a adevărului în privința evenimentelor istorice și de evitare a vorbirii cu nedreptate despre judecățile lui Dumnezeu [PG 90, 52., 492B];

– este cea mai potrivită metodă în soluționarea aporiilor biblice [ἡ λύσις τῶν ἀπορουμένων, PG 90, 52., 492C];

– din rațiuni duhovnicești, sensul literal trebuie interpretat spiritual în baza analogiilor stabilite între *literă* – *simțire* și *contemplație* – *mințe*, prin care mințea este salvată dintr-o posibilă captivitate a literei [PG 90, 63., 669C]¹². Acest argument special exprimă capacitatea comentatorului de a relaționa exegeza biblică cu viața duhovnicească.

Întrebările referitoare la diferite contexte biblice [termeni, istorisiri, pilde] formulate de adresant sunt explicate într-o manieră similară textelor biblice propriu-zise [CCSG 10, 29, 30, 31, 35; 41, 43, 45].

Explicațiile Sfântului Maxim la problemele sesizate în anumite pasaje sau contexte biblice și trimise lui pentru a fi explicate sunt interpretate prin mijloace hermeneutice similare celor întrebuițate în explicarea textelor biblice. Se observă tendința comentatorului de a căuta semnificații duhovnicești [cf., CCSG 10, 10, 12, 26] și de a dezvolta ideile teologice pe care le cuprind [CCSG 10, 14, 22, 39].

Solicitările în privința explicării unor referințe biblice dintr-o singură perspectivă hermeneutică sunt abordate conform tipului de interpretare vizată. Perspectivele anagogică [κατ'ἀναγωγήν] și con-

(*Răspunsuri către Talasie*), FR 3: „Ele s-au scris ca, absorbind noi pe cât putem toată Scriptura în mințe, să ne luminăm mințea cu înțeleșurile dumnezeiești, iar trupul să-l facem să strălucească de modurile de trăire conforme cu rațiunile dumnezeiești înțelese, prefăcându-l în unealtă cuvântătoare (rațională) a virtuții, prin lepădarea afectelor innăscute”, p. 215.

12. Efectele înțelegerii trupești a literei Scripturii și cele ale interpretării ei duhovnicești sunt prezentate din perspectivă spirituală în răspunsul la întrebarea 65, cf. PG 90, 737B-C, 745A-D, 748A-B, 749D.

templativă [*κατὰ θεωρίαν*] sunt interpretări spirituale, iar în funcție de textul explicat sunt fie deschise altor semnificații [*CCSG* 10, 44, 77, 178], fie monointerpretative [*CCSG* 10, 67]. Perspectiva istorică [*κατὰ τὴν ἱστορίαν*], într-un context exeget, este dublată de interpretarea anagogică [*CCSG* 10, 162], conform interpretărilor succesive pe nivele de înțelegere diferite, complementare. Pe lângă cele două perspective hermeneutice se mai poate identifica una, în cazul referințelor biblice dogmatice: cea în *spiritul evlaviei* [*εὐσεβῶς*, *CCSG* 10, 120; I, 25]. Acest tip de interpretare diferă de cele legate de receptarea textuală, deoarece, vizând chestiuni legate de lucrările și însușirile Persoanelor Sfintei Treimi, are ca obiect hermeneutic realitatea divină.

Comentariul la Psalmul 59 este o lucrare exegetică, în care Sfântul Maxim practică o interpretare de tip alexandrin. El decodează semantic acest text, utilizând principii hermeneutice întrebuițate de exegeții anteriori care s-au concentrat asupra descoperirii legăturilor dintre Vechiul Testament și Noul Testament. Sfântul Maxim interpretează Psalmul 59 din punct de vedere hristologic. Identifică termeni cu valoare de simbol pe care îi interpretează spiritual, utilizează tipologia, apelează la interpretarea bazată pe semnificațiile etimologice ale numelor proprii și nu ezită să stabilească corespondențe semantice cu etapele vieții duhovnicești. Citirea psalmului comentat din perspectiva hristologică dublată de cea a spiritualității creștine hristocentrice este o trăsătură a modului de interpretare de către Sfântul Maxim a textelor vechi-testamentare, la care se adugă rafinamentul și claritatea exprimării datorate formării lui intelectuale și a conceptelor utilizate de el în explicațiile dogmatico-spirituale.

Comentariul la Rugăciunea Tatăl nostru este un veritabil tratat dogmatico-spiritual, în care Sfântul Maxim explică în duh de smerenie și pătrundere duhovnicească înțelesurile dumnezeiești transmise de Fiul lui Dumnezeu întrupat. Rugăciunea stă la baza interpretării sale [*cf.*, *PG* 90, 876A], pentru că Sfântul Maxim, ca monah de adâncă trăire duhovnicească știa că numai în dialog cu Dumnezeu poate înțelege și explica puterea sfințitoare din cuvintele transmise de Domnul pentru mântuirea oamenilor. Și în această lucrare exegetică, principiul spiritual este fundamentul înțelegerii cuvintelor dumnezeiești revelate. Cu o limpezime proprie minții sale strălucite de har, Sfântul Maxim

stabiliește „scopul” *Rugăciunii* în care sunt concentrate șapte semnificații teologice, dezvoltate în detaliu: *cunoașterea lui Dumnezeu* [θεολογία], *înfierarea harică* [υιοθεσία ἐν χάριτι], *egalitatea în cinste cu îngerii* [ἰσοτιμίαν τὴν πρὸς ἑαυτὴν ἀγγέλους], *împărtășirea de viața veșnică* [ἀϊδίου ζωῆς μετοχήν], *restaurarea spirituală a firii* [φύσεως ἀπαθῶς πρὸς ἑαυτὴν νεουούσης ἀποκατάστασιν], *desființarea păcatului* [τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας κατάλυσιν] și *nimicirea celui rău care stăpânește prin înșelăciune* [τῆς τοῦ κρατήσαντος ἡμῶν δι’ ἀπάτης πονηροῦ τυραννίδος καθάρεισιν]¹³. Prin concepte proprii explicațiilor sale dogmatice și spirituale, Sfântul Maxim expune în mod concentrat taina planului dumnezeiesc al mântuirii omului. Reflecțiile antropologice sunt orientate în direcția explorării însușirilor sufletului și a etapelor înduhovnicirii. Comentariul la *Rugăciunea Domnească* este un model de exegeză biblică în care dogmatica se îmbină cu spiritualitatea. Respectând intenția Mântuitorului Hristos și a textului revelat, Sfântul Maxim scoate la lumină pe măsura pătrunderii în adâncimea conținutului *Rugăciunii* semnificații tainice referitoare la vocația omului de a fi în relație cu Dumnezeu, sursa existenței, sfințirii și înveșnicirii lui.

Spre deosebire de interpretările biblice din scrierile de tip *ἔρωτ-αποκρίσεις*, în care principiile hermeneutice sunt utilizate în mod variat și diferențiat, comentariul la *Tatăl nostru* [PG 90, 872C-909A] este o disertație exegetică în care autorul, respectând intenția Mântuitorului Iisus Hristos, aprofundează învățăturile teologice revelate în sens dogmatico-spiritual. Deși din punct de vedere al metodei hermeneutice comentariul este unul literal, Sfântul Maxim nu renunță la pasiunea față de decriptarea frazelor biblice cu termeni simbolici [Ps 32, 11, PG 90, 873C-D; Mt 5, 4, PG 90, 885C-D; Mt 11, 29, PG 90, 888B; Gal 3, 28, PG 90, 888C; Ilie – Elisei, PG 90, 888D-889A], ale căror semnificații sunt dezvoltate în sens spiritual.

În *Răspunsurile către Thalasia*, Sfântul Maxim își stabilește după un plan bine ordonat perspectivele hermeneutice. O aporie neo-tes-

13. SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΡΟΣΕΥΧΗΝ ΤΟΥ „ΠΑΤΕΡ ΗΜΩΝ”, ΠΡΟΣ ΕΝΑ ΦΙΛΟΧΡΙΣΤΟΝ. ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΣΥΝΤΟΜΟΣ*, PG 90, 876C; SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Tâlcuire la „Tatăl nostru”, trad. rom. pr. Dumitru Stăniloae, în Filocalia*, vol. II, Ed. Harisma, București, 2019, p. 260.

tamentară este explicată în sensul tradiției alexandrine, deoarece comentatorul a înțeles referința evanghelică menționată de Thalasia ca pe o *istorisire* [ἱστορία] care exprimă *tainic* [μυστικῶς] un sens diferit, sesizabil prin *contemplație* [θεωρία, PG 90, 276C]. Actul hermeneutic capătă valoarea unui traseu mistagogic de la literă la semnificatul său, de la *cele istorisite* la *adevărul celor înțelese* [διὰ τῶν ἱστορουμένων, ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν ὁδηγήσῃ τῶν νοουμένων, PG 90, 276C]. Acest tip de interpretare biblică motivată spiritual favorizează explicarea dificultăților biblice în termenii vieții duhovnicești. Perspectiva acestei maniere de interpretare a referințelor biblice supuse examinării este conturată în prologul la răspunsurile către egumenul Thalasia, în care Sfântul Maxim prezintă concentrat etapele vieții duhovnicești și obstacolele care se elimină prin parcurgerea lor. Caracterul duhovnicesc al prologului în care sunt menționate și principii de hermeneutică a textului biblic poate fi considerat cheia înțelegerii și explicării contemplative a chestiunilor biblice selectate și trimise de Thalasia Sfântului Maxim¹⁴.

Neclaritățile biblice semnalate de solicitant nu au pentru comentator nimic neclar. Presupusele aporii își au dezlegarea fie în ele însele [ἀπορία αὐτόθεν ἔχει τὴν λύσιν, CCSG 10, 189], fie în îmbinarea explicării ei literale și cu cea contemplativă [τὸ ἄπορον ἐν τούτοις οἶμαι τὴν ἐπίλυσιν δέχεσθαι καὶ συντρέχειν τὴν ἱστορίαν ἀρμοδίως τῇ θεωρίᾳ, CCSG 10, 191]. În situații mai dificile, explicarea duhovnicească este calea înțelegerii lor [PG 90, 52., 492C].

Deschiderea hermeneutică are ca marcă interpretările multiple ale cuvintelor înțelese cu valoare de simbol sau ale textelor biblice. Acestea sunt gândite pe nivele diferite de înțelegere [PG 90, 3; 5; 12; 25; 35] și au ca scop descoperirea celui mai înalt sens [γνωστικώτερον, PG 90, 63., 681C; μυστικῶς, 63., 685C]. Ele au ca fundament concepția comentatorului despre bogăția harică a cuvintelor biblice [διὰ τὸν πλοῦτον τῆς χάριτος, πολυτρόπως δύναται ληφθῆναι, PG 90, 47. 424B]. În anumite situații, versiunea *mai tainică* [μυστικώτερόν]

14. În studiul *Iubirea, cale a erminiei. Sfântul Maxim Mărturisitorul, Răspunsuri către Thalasia*, scris de pr. Constantin Coman sunt prezentate pe larg premisele spirituale ale interpretării maximiene, lucrarea Duhului Sfânt în actul hermeneutic și scopul lui doxologic, cf. *Erminia Duhului*, Editura Bizantină, 2002, pp. 152-200.

sau mai înaltă nu este prezentată, ci promisă [PG 90, 21., 316D] sau lăsată pe seama altora [64., 720B]. Este, probabil, o măsură de precauție pe care o ia comentatorul, gândindu-se că explicația mai înaltă nu ar putea fi înțeleasă în adâncimea ei.

În interpretările maximiene se constată – preponderent – siguranță. Aproximările hermeneutice se observă în anumite situații când sunt avansate interpretări alternative [τυχόν, PG 90, 63., 681C, 685C, 688B], sau când comentatorul nu pare a fi sigur pe explicația dată [οἶμαι, PG 90, 45., 417C]. Asumându-și interpretările, Sfântul Maxim nu exclude, în anumite situații, posibilitatea unor versiuni hermeneutice superioare celor exprimate de el [PG 90, 50., 473B-C; 54., 516D; 55., 557B-C]. În situații dificile, explicarea aporiilor prin *conjectură* [στοχασμῶ / στοχαστικῆν] indică atitudinea comentatorului față de *sublimitatea tainelor Scripturii* [PG 90, 55., 536D]. Înțelesurile și cunoașterea exactă ale chestiunilor biblice [ἀκριβῆς περὶ τούτων λόγος, PG 90, 11., 292C; δι' ἀκριβείας περὶ τούτων εἰπεῖν, PG 90, 55., 536C; 65., 737A] aparțin, în viziunea Sfântului Maxim, celor care au *cugetare apostolică* [τοῖς ἀποστολικοῖς τὴν διάνοιαν, PG 90, 11., 292C] și, datorită curăției minții lor [PG 90, 11., 292D; διὰ πολλὴν καθαρότητα νοῦ, PG 90, 55., 536C], au fost învățați de Dumnezeu-Cuvântul și au primit cunoașterea adevărată a făpturilor și a pronierii lor, precum și a celor tainice [τῶν ὄντων γνῶσιν ἀψευδῆ, PG 90, 11., 292C; PG 90, 55., 536C].

Scoliile Sfântului Maxim la comentariile adresate egumenului Thalasia exprimă tendința de continuare a actului hermeneutic. Justificate în mod critic, ca o necesitate, după recitirea integrală a scrierii, ele sunt considerate ca un *alt ajutor* [βοήθειαν] pentru a *întregi frumusețea cuvântului ei* [πρὸς κάλλος συμπληροῦσαν τὸν λόγον], iar celor ce se ocupă cu ea să le pregătească o hrană mai plăcută a *înțelesurilor* [τοῖς νοήμασι] și să aducă siguranță înțelegerii scrierii [τῆ συγγραφῆ διανοίας], în care a găsit după publicarea ei *unele locuri lipsite de claritate* [δεομένους σαφηνείας], altele de *adaosuri și înțelegere* [προσθηκῆς καὶ διανοίας], și altele, de *adaugarea cu măsură a unei cugetări* [ἐνθυμήσεως, PG 90, 265A]¹⁵.

15. Deși Sfântul Maxim a fost contestat ca autor al scoliilor anunțate în prologul la „Răspunsurile către Thalasia” (cf., Dumitru Stăniloae, *Cuvânt-înainte*, FR 3, pp. 9-10), nu trebuie ignorat faptul că acest gen de explicare îi era familiar, el fiind

Concepția Sfântului Maxim despre Sfânta Scriptură ajută la înțelegerea viziunii lui hermeneutice. Caracterul ei inspirat necesită o metodă de cercetare compatibilă cu structura ei. Cuvintele ei sunt *cuvintele Duhului* [PG 90, 245B], motiv pentru care cea mai potrivită cheie hermeneutică este, în viziunea sa, cea duhovnicească. Cele două Testamente, privite din perspectivă duhovnicească sunt surse de comportament și gândire duhovnicească:

„Vechiul Testament procură neîncetat puterii cunoscătoare sau contemplative a sufletului, ca pe un untdelemn, modurile virtuților prin activitate, iar Noul Testament procură neîncetat părții pasive sau celei active a sufletului, ca pe un untdelemn, rațiunile duhovnicești ale cunoștințelor prin contemplație. Și așa, prin fiecare se desăvârșește frumos taina mântuirii noastre, arătându-se învățătura prin viață și slava vieții prin învățatură”¹⁶.

Această perspectivă spirituală a surselor hermeneuticii biblice care au însușirea de a *procura neîncetat*, în mod diferențiat, moduri practice de comportament etic și rațiuni duhovnicești, poate fi în legătură cu ideea unei reexplicări care nu-și pierde actualitatea, deoarece se adresează personal fiecărui receptor care ia contact cu ele.

Observații despre Sfânta Scriptură ca sursă a gândirii și trăirii creștine și exegeze biblice semnificative se găsesc și în lucrarea fundamentală a Sfântului Maxim, *Despre diferite dificultăți din Sfinții Dionisie și Grigorie, către Ioan, arhiepiscopul Cyzicului* [Περὶ διαφόρων ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου πρὸς Ἰωάννην ἀρχιεπίσκοπον Κυζίκου Μάξιμος ἐν Κυρίῳ χαίρειν, 6-71, PG 91, 1061A-1417C; CCSG 18], alcătuită între anii 628-630¹⁷. Exegezele bi-

autorul unor scolii la operele Sfântului Dionisie Areopagitul, care, studiate ca stil și conținut, îi poartă amprenta gândirii.

16. SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, ΠΡΟΣ ΘΑΛΑΣΣΙΟΝ ΤΟΝ ΟΞΙΩΤΑΤΟΝ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΝ ΚΑΙ ΗΓΟΥΜΕΝΟΝ ΠΕΡΙ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΑΠΟΡΩΝ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΓΡΑΦΗΣ, PG 90, 63., 680D-681A; SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Despre diferite locuri grele din Dumnezeiasca Scriptură (Răspunsuri către Talasie)*, pp. 346-347.

17. SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Ambigua*, Introduction par Jean-Claude Larchet, Avant-propos, traduction et notes par Emmanuel Ponsoye, Commentaires par le Père Dumitru Stăniloae, Les Éditions de l’Ancre, Paris-Suresnes, 1994, pp. 123-372; SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Ambigua / Tâlcuiri ale unor locuri cu multe și adânci înțelesuri din Sfinții Dionisie Areopagitul și Grigorie Teologul*, trad.

blice incluse în comentariile la textele patristice trimise Sfântului Maxim de către arhiepiscopul Ioan al Cyzicului sunt realizate după principiile interpretării duhovnicești, preocuparea lui în toate situațiile fiind de a evidenția semnificații care au corespondent în vocabularul vieții duhovnicești și în cel dogmatic [*AI* (5./10), *PG* 91, 1117A-1128C, 1141C-1149B, 1160A-1169B, 1172A-D, 1200A-1204D; *AI* (25./31), *PG* 91, 1276D-1280A]. În același stil sunt explicate și cuvintele biblice din frazele Sfântului Grigorie Teologul [*AI* (5./10), *PG* 91, 1173B-D; *AI* (15./20), *PG* 91, 1240A-C; *AI* (32./37), 1289D-1292D; *AI* (33./38), 1297C-1301A; *AI* (42./47), 1357D-1359A; *AI* (45./50), 1368A-1369C; *AI* (46./51), 1369C-1372B; *AI* (47./52), 1372B-C; *AI* (48./53), 1372C-1376B; *AI* (49./54), 1376C-1377B; *AI* (50./55), 1377C; *AI* (51./56), 1377D-1380D; *AI* (52./57), 1380D-1381B; *AI* (53./58), 1381B-1384A; *AI* (56./61), 1385C-1388A; *AI* (57./62), 1388AB; *AI* (62./67), 1396B-D, 1401C-1404C].

Considerațiile despre Sfânta Scriptură și modurile înțelegerii ei sunt mai dezvoltate în răspunsurile către Arhiepiscopul Ioan, comparativ cu cele din scrierile exegetice. Perspectiva hermeneutică a sfinților, fundamentată pe viață duhovnicească și orientată către căutarea semnificațiilor spirituale este prezentată ca cel mai înalt nivel de înțelegere și explicare a Sfintei Scripturi [*AI* (5./10), *PG* 91, 1160A-B]. Scopurile ultime ale Legii vechi și ale Sfintei Evanghelii, conexiunile stabilite între Sfintele Evanghelii, elementele cosmice, virtuțile cardinale și etapele vieții duhovnicești și explicarea raportului dintre cele două Testamente din perspectiva nivelelor realității pe care le descoperă sunt expresia teologhisirii originale din puncte de vedere diferite asupra Sfintei Scripturi [*AI* (16./21), *PG* 91, 1241D-1256C]. Teoria interpretării contemplative multiple a Sfintei Scripturi este o viziune originală asupra înțelegerii ei din zece perspective care, contrăgându-se progresiv în numere cu semnificații simbolice, Îl revelează pe Hristos-Dumnezeu ca scop final al cercetării ei [*AI* (32./37), 1293A-1297C].

rom. pr. Dumitru Stăniloae, *Părinți și Scriitori Bisericești*, 80, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1983, pp. 65-353; reed. Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2006, pp. 93-528.

O viziune diferită despre Sfânta Scriptură este promovată de Sfântul Maxim în lucrarea de hermeneutică liturgică intitulată *Mystagogia*¹⁸, în care este înțeleasă în dimensiunea ei simbolică din perspectivă antropologică. Sfântul Maxim avansează o analogie inedită între *Sfânta Scriptură și om*, în baza structurilor lor [Vechiul Testament – trup; Noul Testament – suflet, duh, minte, PG 91, 984A; istoria literală a Sfintei Scripturi – trup; sensul și scopul celor scrise – suflet, PG 91, 984B]. Reflecțiile privitoare la direcția interpretativă a Sfintei Scripturi prezentate comparativ cu elementele structural-antropologice confirmă primatul înțelegerii ei duhovnicești, față de cea literală [PG 91, 984B-D].

Adept al interpretării deschise, perspectiva predominantă în exegeza biblică maximiană este cea duhovnicească. Ea trebuie înțeleasă în conexiune cu biografia autorului din care se pot cunoaște motivațiile duhovnicești ale vieții sale. Tipul lui de exegeză răspunde aspirațiilor de înduhovnicire specifice monahilor de vocație. Principiile hermeneuticii biblice sunt aplicate și în interpretările textelor patristice, pentru care folosește aceeași cheie de clarificare a aporiilor: *theoria*. Exegezele biblice sunt modalități de evidențiere a modurilor în care creștinul se poate înduhovnici și împlini spiritual. Interpretările multiple nu sunt semnul unei curiozități intelectuale și nici al unei fantezii exegetice care urmărește în mod steril semnificații variate. Sunt expresia căutării rațiunii aporiei biblice supuse analizei și una din trăsăturile definatorii ale gândirii maximiene axate pe forarea semantică a enunțurilor. Din punct de vedere al preciziei interpretării, se observă diferențe în funcție de tipul aporiei. Siguranța în interpretare și deschiderea hermeneutică nu sunt lipsite de relativitate. Semnificațiile tainice cunoscute, dar intenționat nerostite, aștern inevitabil o umbră peste cele exprimate. Cele posibile, necunoscute, dar intuite de comentator sunt ca o temă lăsată fiecărui cititor. Implicarea lectorului este o strategie care favorizează hermeneutica continuă. Datorită felului în

18. SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *ΜΥΣΤΑΓΩΓΙΑ, ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΤΙΝΩΝ ΣΥΜΒΟΛΑ ΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΓΙΑΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΝ ΕΠΙ ΤΗΣ ΣΥΝΑΞΕΩΣ ΤΕΛΟΥΜΕΝΑ ΚΑΘΕΣΤΗΚΕ*, PG 91, 684A-D; trad. rom. pr. Dumitru Stăniloae, *Mystagogia. Cosmosul și sufletul, chipuri ale Bisericii*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2000, pp 25-26.

care a înțeles Sfânta Scriptură, metodele ei de interpretare și finalitatea teologică a exegezei biblice, Sfântul Maxim Mărturisitorul este un model de creativitate și gândire relațională care continuă să inspire și să ofere sugestii de înțelegere în privința textelor revelate.